

Доўгаль А. В. (Магілёў)

СЕМАНТЫЧНЫЯ І СТРУКТУРНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКІХ КЛЕНІЧАЎ

Швейцарскі лінгвіст Ш. Балі адзначаў, што сінтаксічныя адзінкі здольныя выражаць тую ці іншую форму пачуцця гэтаксама, як і выражаць думкі, а значыць, “ёсць такія сінтаксічныя факты, у якіх выражэнне пачуцця пераважае над чыста лагічнай думкай” [1, с. 298]. Выказванні, якія ўжываюцца моўцамі для выражэння сваіх эмоцый, пачуццяў, перажыванняў, кваліфікуюцца ў лінгвістыцы як *эматыўныя* [гл. 2; 4]. Адсюль дыферэнцыйнай прыкметай гэтага камунікатыўнага тыпу сінтаксічных адзінак з’яўляецца *эматыўная* функцыя.

Эматыўныя выказванні перадусім ужываюцца ў бытавых, неафіцыйных зносінах паміж людзьмі, калі чалавек эмацыйна рэагуе на навакольнае асяроддзе, выказвае сваё задавальненне ці незадавальненне, захапленне ці абурэнне, радасць ці расчараванне, здзіўленне ці недаўменне, адабрэнне ці асуджэнне і г.д. “Эмацыйны градус” выказвання залежыць ад сітуацыі зносінаў, значымасці для моўцы эматыўнага стымулу, характару міжасобасных дачыненняў з суразмоўнікамі, узроўню маўленчай культуры камунікантаў.

У гэтым артыкуле разглядаюцца эматыўныя выказванні, якія пабудаваны па сінтаксічнай мадэлі *каб + Pron_{2,3} + V_f*. Вызначыць тыпавое значэнне мадэлі праз называнне канкрэтнай эмоцыі немагчыма, яго можна абазначыць абагульнена як ‘негатыўныя эмоцыі’, паколькі ў выказваннях выражаецца высокая ступень незадавальнення, злосці, абурэння, нянавісці ў дачыненні да іншых, напр.: *Каб ты здох!* (А. Дудараў “Вечар”); *Каб яны ўсе акалелі, каб яны!* (А. Карпюк “Карані”); *Каб ты без памяці пайшоў, зараза чортаяя!* (А. Карпюк “Карані”); *Каб ты не падняўся (УЗ)*; *Каб ты высцягнуўся! (УЗ)*.

Па сваёй сутнасці такія эматыўныя выказванні з’яўляюцца лаянкавымі выразамі, інвектыўнымі выклічкамі, якія ў лінгвістычных даследаваннях намінуюцца як кленічы [3] або кляцьбы [6]. А.І. Яновіч адносіць іх да малых фальклорных форм як “выдатныя ўзоры мастацкага валодання словам, прыклады дасканалай арганізацыі тэксту ў поўнай адпаведнасці з прагматыкай выказвання” [6, с. 65].

Адзначым структурныя адметнасці сінтаксічнай мадэлі кленічаў.

Пастаянным кампанентам з’яўляецца злучнік *каб*, які прысутнічае ў любым выказванні, пабудаваным паводле сінтаксічнага ўзору.

Пазіцыя пераменнага складніка замяшчаецца ў маўленні асабовым займеннікам 2 або 3 асобы адзіночнага ці множнага ліку (*ты, вы, ён, яна, яны*), які ўказвае на таго, каму адрасуецца кленіч. Адзначым таксама, што ў выказваннях можа ўжывацца і займеннік у форме 1-й асобы адзіночнага або множнага ліку (*я, мы*), але ў такіх выпадках рэалізуецца іншая мэта паведамлення і, адпаведна, мяняецца семантыка выказванняў: яны выражаюць моцнае здзіўленне моўцы або з’яўляюцца сродкам пераканання суразмоўцы ў праўдзівасці пэўных фактаў, напр.: *Каб я бацькі-маткі не бачыў* (5, с. 142); *Каб я гэтак (так) жыву* (5, с. 142); *Каб я сваіх дзетак не дагадаваў* (5, с. 143); *Каб мяне чэрці парвалі* (5, с. 140). Адмоўныя эмоцыі не прысутнічаюць у семантыцы выказванняў з займеннікамі *я і мы*, што яшчэ раз пацвярджае

⁷ УЗ – уласны запіс вуснага маўлення

псіхалагічную няскільнасць чалавека ляць самога сябе або быць незадаволеным сваімі ўласнымі ўчынкамі, паводзінамі.

Пры запаўненні структурнай схемы ў маўленні магчымы формы назоўнага, давальнага без прыназоўніка, вінавальнага з прыназоўнікам склонаў займенніка. Першы варыянт рэалізуецца ў эматыўных выказваннях, у якіх суб'ектам жаданага дзеяння або стану з'яўляецца адрасат кленіча, напр.: *Каб ты здох!* Форму ўскоснага склону займеннік набывае, калі ў выказванні імпліцытна ці экспліцытна прысутнічае нерэальная сіла-выканаўца пажадання, напр.: *Каб на цябе згуба прыйшла* (5, с. 141); *Каб цябе трасца трэсла* (5, с. 142); *Каб цябе ў сук сагнула* (5, с. 142); *Каб цябе раздуло ды разадзьмула* (УЗ); *Каб табе заняло ды закаменавала* (УЗ); *Каб табе шлунне павыцягвала* (УЗ). Як адзначае А.І. Яновіч, кленічам уласціва асаблівая намінацыя суб'екта дзеяння па назве самога дзеяння, напр.: *Каб цябе калаціць калола! Каб цябе покот пакаціў! Каб цябе выката выкаціла! Каб цябе здыхата ўдушыла!* і інш. “Гэта не толькі надае тэксту характар сэнсавай завершанасці, але і забяспечвае высокую вычарпальнасць пажадання дзеяння” [6, с. 68]. Намі быў зафіксаваны адзін выраз, у якім выканаўцам дзеяння з'яўляецца чалавек (трэцяя асоба, няўдзельнік сітуацыі зносінаў): *Каб цябе заўтра на лаўку паклалі!* (УЗ).

Яшчэ адным пераменным кампанентам сінтаксічнай мадэлі з'яўляецца дзеяслоў абвеснага ладу, які называе дзеянне або стан, адрасаваныя аб'екту кленіча, напр.: *здохнуць, акалець, не падняцца, закаменаваць, высцягнуцца* і г.д. Варта адзначыць, што моўца заўсёды жадае нядобрае – смерць, хваробу, пакуты, няшчасце, прычым выказвае гэта не ў прамой, а ў вобразнай форме, параўн.: *здохнуць, высцягнуцца, пакласці на лаўку – памерці; трасца трасе, у сук сагнуць, раздуць, разадзьмуць – хварэць, пакутаваць*. Таксама былі зафіксаваны эматыўныя выказванні, у якіх апушчаны дзеяслоўны кампанент, жаданае абазначаецца назоўнікамі, напр.: *Каб табе тры пагібелі і адна трасца* (5, с. 141).

Сінтаксічная мадэль *каб + Pron_{2,3} + V_f* з'яўляецца канструктыўным мінімумам, структурныя пазіцыі якога абавязкова запаўняюцца ў маўленні. Ужыванне іншых элементаў у выказванні ёсць вынікам разгортвання сінтаксічнай схемы ў працэсе маўленчай дзейнасці.

Кленічы вельмі падобныя да пажаданняў. Семантычная структура маўленчай сітуацыі абедзвюх канструкцый уключае адрасанта, адрасата, прычыну, зычэнне. Фармальна яны з'яўляюцца даданай часткай складаназалежнага сказа з даданай дапаўняльнай, якая адносіцца да дзеясловаў з валявым значэннем кшталту *жадаць, хацець: Я жадаю (я хачу), каб ...* Мэта любога пажадання – яго здзяйсненне, але “жудасная”

вобразнасць і непраямая намінацыя жаданага дзеяння або стану ў кленічах робіць іх эўфемістычнымі, ускоснымі, несапраўднымі. Менавіта таму кленіч *Каб ты здох!* не такі страшны, як рэальнае пажаданне смерці кшталту *Каб ты памёр!* Насамрэч, інтэнцыя моўцы ў кленічах заключаецца ў тым, каб выгаварыцца, эмацыйна разрадзіцца, а таму кленічы – гэта “адзіны магчымы і легальны спосаб зброі, прымяненне якой не мае сур’ёзных наступстваў для таго, хто праклінаецца” [3, с. 15]. Нягледзячы на павышаны градус негатыву, яны з’яўляюцца своеасаблівым сродкам “выпуску пары”, адметнай “ментальна-эмацыйнай творчасцю” [3, с. 13], сродкам зняцця стрэсу без фізічных эксцэсаў, які дае свабоду маўленчай дзейнасці і моўнай фантазіі [7, с. 60].

Такім чынам, эмацыйныя выказванні ў форме кленічаў з’яўляюцца адным з найбольш вобразных і экспрэсіўных вербальных сродкаў выражэння негатыўных эмоцый у беларускай мове.

Літаратура

1. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли; пер. К.А. Долиннина. – 2-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2001. – 392 с.
2. Доўгаль, А. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове / Алеся Доўгаль. – Мінск: Тэхналогія, 2008. – 176 с.
3. Конюшкевич, М.И. Специфика белорусских проклятий / М.И. Конюшкевич // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики: материалы Междунар. науч. конф., Минск, 2–4 нояб. 2000 г. / Минск. гос. лингв. ун-т; науч. ред. И.И. Токарева. – Минск, 2001. – С. 11–14.
4. Пиотровская, Л.А. Эмотивные высказывания как объект лингвистического исследования / Л.А. Пиотровская. – СПб.: СПб. гос. ун-т, 1994. – 147 с.
5. Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.
6. Яновіч, А.І. Асаблівасці структуры тэксту малых форм беларускага фальклору / А.І. Яновіч // Шануючы спадчыну Я. Карскага: трэція навук. чытанні, Гродна, 16 снеж. 1992 г. / ГрДУ імя Я. Купалы; рэдкал. С.М. Антонова [і інш.]. – Гродна, 1993. – С. 65–69.
7. Яновіч, Е.И. Текстовая структура и формуляр белорусских народных проклятий / Е.И. Яновіч // Язык и этнический менталитет: сб. науч. тр. / Петрозавод. гос. ун-т.; редкол.: З.К. Тарланов (ответ. ред.) [и др.]. – Петрозаводск, 1995. – С. 55–60.